

זיכרון העבר : בין נוסטלגיה אותנטית לתמרון ערמומי עימות בין-דורי בטקס ייסוד המקדש השני (עזרא ג)

עדי בלכר

מעמד ייסוד המקדש השני של שבי ציון מתואר בעזרא ג כטקס חגיגי ומוסיקלי, המשתבש בשעה שמחלוקת פורצת בין קבוצות גיל שונות בקרב משתתפי הטקס. במאמר זה נבחן את נושא המחלוקת בין ה"דורות" השונים בקהל, תוך שימת לב לתפקידו של זיכרון העבר באירוע זה. נדון בשאלה האם זיכרון העבר מתעורר בקהל באופן אותנטי כפרץ נוסטלגי נוכח מציאות דומה בהווה, או שמא הטקס מנוצל להפעלת טכניקות שונות על הקהל על מנת לעורר בו זיכרון עבר מבוקש.

מבוא

פערי זיכרון של בני דורות שונים הוא מוטיב המאפיין פתיחות של שני ספרי מקרא כמו גם של מספר מזמורים בעלי אופי היסטוריוגרפי. הזיכרון מומשג במקרא לעתים באמצעות הפועל יד"ע, דוגמת הפתיחה של ספר שמות, העוסקת באירוע פוליטי במצרים, אירוע בעל השלכות מכריעות על האוכלוסייה העברית שחיה בה. בחברה המצרית מתחלף השליט, והיחס כלפי האוכלוסייה העברית משתנה באחת לרעה. השינוי מנומק בטענה שהשליט המצרי החדש "לא ידע את יוסף" (שמות א, ח). מסתבר שאי הידיעה אינה מבטאת חוסר התמצאות בשמות ראשי השלטון הקודם; הכוונה בעיקר ליחס רגשי, לאמור, שלא כקודמו, המלך המצרי החדש לא נשא את זכרו של יוסף – המשנה למלך העברי, שהציל את ארצו מרעב – על לבו, ולא חש הכרת טובה מתמדת לו ולמשפחתו על פעלו זה.

תהליך זה של עמעום הזיכרון, ככל שמתרחקים על ציר הזמן ממושאו, טבעי וצפוי. אך המקרא ותרכות המזרח הקדום בכללה התאמצו להאריך את תקפותם של זיכרונות משמעותיים, בנוקטם שורה של אמצעים להשגת מטרה זו, כגון: סיפורים, מיצגים ויזואליים ("מצבה", "יד", "שם") מעוררי פליאה, כמו גם טקסים מסוגים שונים.

מאמר זה עוסק בטקס כמכשיר להעברת זיכרונות, ומראה כיצד הטקס עלול להפוך לזירת עימות בין נשאי זיכרון שונים. הטקס שבו התמקדתי הוא אירוע המתרחש באחד מספרי המקרא המאוחרים, ספר עזרא, והוא נערך על ידי צמד מנהיגים מראשי שיבת ציון: זרובבל, המשמש כפחה, ויהושע בן יהוצדק, הכהן הגדול.

טקס ייסוד המקדש השני (עזרא ג, ח–יג) כטקס משובש

על פי התיאור בספר עזרא ג: בחודש השני בשנה השנייה לעלייתם יסדו העולים מבבל את היכל ה' ברוב עם וברוב טקס. כך מוצג הטקס בכתוב:

ובשנה השנית, לבואם אל-בית האלהים לירושלם, בחדש, השני החלו זרבל בן-שאלתאל וישוע בן-יוצדק ושאר אחיהם הפהנים והלויים, וכל הבאים מהשבי ירושלם, ויעמידו את-הלויים מבין עשרים שנה ומעלה, לנצח על מלאכת בית ה'. ויעמד ישוע, בניו ואחיו, קדמאל ובניו בני יהודה, כאחד, לנצח על עשה המלאכה, בבית האלהים: בני, חננד, בניהם ואחיהם, הלויים. ויסדו הבנים, את היכל ה'; ויעמידו הפהנים מלבשים בתצורות, והלויים בני-אסף במצלתים, להלל את ה', על ידי דויד מלך ישראל. ויענו בהלל ובהודת ליהנה, כי טוב כי לעולם חסדו, על-ישראל; וכל העם הריעו תרועה גדולה בהלל, ליהנה, על, הוסד בית ה'. ורבים מהפהנים והלויים וראשי האבות הזקנים, אשר ראו את-הבית הראשון בנסדו זה הבית בעיניהם, בכים בקול גדול; ורבים בתרועה בשמחה, להרים קול. ואין העם, מפירים קול תרועת השמחה לקול בכי העם: כי העם, מריעים תרועה גדולה, והקול נשמע, עד למרחוק. חוקרים (דוגמת ליוור, תשל"ב, 249–262) העירו, שמבחינה היסטורית המתואר בטקס מעורר קשיים רבים בשל מה שנראה כאי התאמות בין התיאור לבין מקורות אחרים, המציגים את ראשית ימי שיבת ציון. הדיון בסיפור זה יתמקד בעיקר בהיבטיו הספרותיים של התיאור ולא בהיבטיו ההיסטוריים.

תיאור זה עשיר וצבעוני; הוא מסתיים באפיזודה מפתיעה. מהלך הטקס מוצג בהרחבה בפסוקים ח–יא, ובו משמשים בעלי משרה ובעלי תפקידים, כמו גם שירה בשני קולות, וכלי נגינה, המקנים למעמד צביון של אירוע שוקק וחגיגי (Batten, 1980, 121–122); אך לקראת סיום התיאור, בעיצומו של טקס הנחת היסודות, בוקע מגרונם של הפהנים והלויים וראשי האבות הזקנים בקהילת שבי ציון קול בכי רם (פסוק יב), דבר שזוכה לתגובת נגד מידית: ורבים בתרועה בשמחה, להרים קול (גרינץ תשל"ט, 309). מחנה הבוכים ומחנה המריעים מתחרים ביניהם במעין תחרות ווקאלית. בפסוק יג, החותם את תיאור הטקס, עובר המספר ממעקב אחר המתרחש בכל קבוצה לעמדה מרוחקת יותר: ואין העם, מפירים קול תרועת השמחה לקול בכי העם: כי העם, מריעים תרועה גדולה, והקול נשמע, עד למרחוק.

הפרשנים חלוקים לגבי הוראתו של הפסוק המתאר את סיומו של העימות הווקאלי (יג). רש"י ומצודות סבורים, שמתוארת בו מעין 'תחרות' ממושכת בין הקולות; קול הבכי גבר על קול השמחה; המדד לניצחון הזקנים על הצעירים ב'תחרות' מתבטא בכך שבאזני גורם שלישי מרוחק, המשמש כ'שופט', לא ניתן היה לזהות כלל את קולם החלש יחסית של המריעים בשמחה. זר-כבוד (תשכ"ד, כו) סבור, שהפסוק מתאר התמזגות קולות הבכי וקולות התרועה עד כדי טשטוש האלמנטים האמוצינאליים-ווקאליים (על ההרכב הדורי של שבי ציון ראו הוריות ו, ע"א; בן שם [תשל"ו, קפח–קפט]; בראנד [תשכ"ח, 109]; [Smith [1984, 233]. התעכבות המספר על עוצמות הקולות השונים שבקעו מלמדת על החשיבות שייחס למבעים הרגשיים השונים של המשתתפים במעמד חגיגי זה, שהובל על ידי הנהגת העם, ובסופו השתבש (על קולות הבכי בטקס זה ראו קויפמן תשכ"ד, 193–194 והערה 10). לדעת כהן

(תשס"ט, 92) סצנת הסיום, המכונה בפיו "תמונה חסרה", מעידה על הצלחה חלקית של הטקס. אפיזודת הסיום חושפת, עבור קורא ספר עזרא לראשונה, שבקרב קהילת שבי ציון מצויות שתי גישות שונות ואולי מנוגדות כלפי סוגיית הקמת המקדש השני.

המחלוקת בנושא הקמת המקדש השני וזיקתה לתיאור טקס ייסודו

חוקרים, העוסקים בשחזור ראשית ימי שיבת ציון, מצביעים על המחלוקת שניטשה בקרב קהילת העולים סביב מפעל הקמת המקדש השני. מחלוקת זו חצתה מעמדות; בשורות מצדדי הקמת המקדש ובשורות שולליו נמנו כוהנים, לויים ונכבדי קהל.

החוקרים העלו שורה של נושאים שעיצבו במידה כזו או אחרת את המחלוקת סביב נושא זה. כך, לדוגמא, תדמור (1984, 261–263) מונה גורמים פוליטיים, כלכליים ודתיים שגרמו להסתייגות ממפעל בניית המקדש השני. מחלוקת יסודית זו, הנוגעת במהות הרעיון, שלמענו באה הכרזת כורש והחל תהליך שיבת ציון, עוררה רגשות עזים ומתחים בקרב קהילת השבים.

שאלת היחס בין מחלוקת עקרונית זו לבין תיאור יחסם האמביוולנטי של משתתפי טקס ייסוד המקדש בספר עזרא נידון במחקרים רבים. יש הסבורים שאין לקשור בין התפלמסות הנביא חגי עם הנמנעים לבנות את המקדש השני (הסבורים ש"לא עָתָּה בָּא עֵת בֵּית יְהוָה לְהִבְנוֹת" (חגי א, ב)) לבין בכיים של משתתפי טקס הנחת היסודות למקדש השני (קויפמן תשכ"ד, 193–194; אופנהיימר, תשכ"א, 19). לדעתם, בנבואת חגי מדובר בעמדה המתנגדת באופן עקרוני לבניין המקדש בתנאים הקיימים מתוך תפיסת עולם מגובשת. לעומת זאת בתיאור בספר עזרא מדובר בתגובה ספונטאנית נקודתית; מנגד סבורים אחרים כי קיימת זיקה הדוקה בין המתואר בטקס לבין המשתתף בנבואת חגי (פולק, 1987, 139–140). בין שאר הנימוקים המבססים זיקה זו הועלה הטיעון, שיש דמיון באפיונה הסוציולוגי של הקבוצה בעם, הנחשבת למסויגת ממלאכת בניין המקדש. בתיאור בעזרא מאפיין המספר את הקבוצה לפי גילם: "הַזְּקָנִים אֲשֶׁר רָאוּ אֶת-הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִינוּ" (עזרא ג, יב). בנבואתו השנייה פונה חגי הנביא לקהל יעדו המוגדר כך: "מִי בָּכֶם הַנֶּשֶׂאֶר אֲשֶׁר רָאָהָ אֶת-הַבַּיִת הַזֶּה בְּכַבֹּד וְהָרָאשׁוֹן וְמִהָאֵתְּמֵם רְאִים אֹתוֹ עֲתָה הֲלֹא כְּמֹהוּ קָאֵן בְּעֵינֵיכֶם" (חגי ב, ג). רש"י ורד"ק סבורים, שהנביא מפנה את דבריו לשרידי הגולים מיהודה, ששבו אליה בשיבת ציון כעבור עשרות שנים. לדעת זר-כבוד (תשכ"ד, 142) ההיגד "הנשאר", שבו נוקט חגי, בעל משמעות ייחודית לתקופת שיבת ציון. על סמך הופעותיו במקומות מקבילים עולה בבירור, שמשמעו: שריד מגולי יהודה בדור הקודם (ראו גם גרינץ, תשל"ט, 166; יפת, תשס"ט, 6). לאמור, הוא מתייחס לאדם מבוגר, בן הדור הקודם, שמראה המקדש הראשון טרם חורבנו חקוק בזיכרונו ומעורר נוסטלגיה. קשה להתעלם מהדמיון הרב בין שני המקורות המגדירים את המבוגר על פי זיכרון העבר שהוא נושא עמו – מראה המקדש הראשון.

נראה, שגם אם אין זהות בין התגובה הנסערת של הזקנים בטקס הנחת היסודות של מקדש שני לבין דעתם של הזקנים למראה המקדש המצוי בתהליך בנייה, קיימת זיקה הדוקה ביניהן. לשתי התגובות שורש אחד, וניתן לראותן כמבטאות הלך רוח דומה בקרב הדור הוותיק בקהילת השבים מבבל. אף כי ברור שהמחלוקת על מעמד המקדש בקרבה הייתה רחבה יותר,

ונבעה לא רק מניגוד המבוסס על הבדלי גיל אלא גם מיסודות רעיוניים ומהותיים. (ראו כשר, תשע"א, 380; עסיס, תשע"א, 357).

אתמקד בניגוד שבין שתי נקודות המבט ה'דוריות', שעל פי המתואר בסצנת הסיום, הן אלה שהתנגשו בשאלת היחס החוייית למעמד הטקסי. מחקרים היסטוריים-חברתיים שונים הראו, שאין סתירה מהותית בין הקביעה, שבבסיס המחלוקת קיימות השקפות עולם שונות, לבין הקביעה, שההבדלים הושפעו מפערי הגיל של הצדדים במחלוקת. טיעון זה עקרוני, וכוחו תקף לסוגיות נוספות שיש להן היבטים רעיוניים (ראו שפירא, תשנ"ו, 50–52).

ההבדל, המובע בסיום טקס ייסוד המקדש בין שתי קבוצות שהסתמנו בקרב הנאספים, מתמקד בהיכרותה של קבוצת אחת, הזקנים, עם מראה המקדש הראשון. ההשוואה אליו הובילה את חבריה של קבוצה זו לחוויה שונה לחלוטין במעמד הטקסי מהחוויה של חברי הקבוצה האחרת. תא-שמע (תשי"ט, 107–110) ניסה לתאר את תחושותיהם והלך מחשבתם של הזקנים, שחשו בבעיה נוכח יסודות המקדש השני שאותם הציבו מנהיגי שיבת ציון במאמצים רבים.

יהיו המקורות הכספיים ברורים כאשר יהיו, ויהיה המפעל כולו גדול ומוצלח כאשר יהיה, לעולם לא יחזרו הדברים להיות כאשר היו בראשונה. בעוד אשר הבית החרב היווה, בעבר הלא רחוק, מרכז אדיר לאומה עצמאית ומבוססת, לא תהיינה הריסותיו המוקמות יותר מאשר מרכז לפולחן דתי לעם שבור ורצוף, אשר עדיין לא קומם את הריסות עצמו, והרי הזיכרון חי עדיין והניגוד זועק עד לב השמיים ואוי לאותה בושה! ואל יהי דבר זה קל בעינינו, שהרי עצם המושג "בית מקדש" הנו כבוד ותפארת, הוד והדר, וכאשר בית כזה משמש מזכרת עוון לדור הזוכר בחיזיונות רבה את אשר הוא מתבקש כעת לשכוח, הרי שהוא משיג את מטרתו הפוכה. אין כאן שאלה של אמצעים ושל חוסר אמצעים אלא שאלה של זמן בלבד. הדור הבא אשר יקום בארץ ואשר לא ראו עיניו ועיני הוריו את הבית הראשון בכבודו ואת אשר עולל לו, הוא אשר יוכשר להוציא את עבודת הבנייה אל הפועל ולא דור זה החי עדיין בזיכרונו את כל תפארת ההדר ועברו.

לדעת תא-שמע, העבר של מראה המקדש הראשון, החי בתודעתם של הזקנים, משפיע על הערכתם את הצפוי להם בימי המקדש השני. הפער הגדול שבין העבר לבין ההווה עמוק מדי ומעציב את לבם. אך אפשר שגורם נוסף מכביד על הזקנים בהימצא פער זה בין הזמנים, כפי שאראה בדיון בסעיף הבא.

הדמיון בתיאור שני טקסי מקדש ומשמעו

פרשנים וחוקרים, שבחנו את סיפור ייסוד המקדש השני (עזרא ג), הצביעו על כך שישנם קווי דמיון בין תיאור טקס ייסוד המקדש השני על ידי שבי ציון לבין תיאורי חנוכת המקדש הראשון בימי שלמה. הטבלה הבאה תמחיש זאת היטב.

השוואה בין שני טקסים: בין חנוכת מקדש ראשון לייסוד מקדש שני

מקדש שני (עזרא ג)	מקדש ראשון (מלכים א ה-ו/ דברי הימים ב ב, ה)	
בשנה השנית בחדש השני (ח)	בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החדש השני (מלכים א ו, א)	תאריך הטקס החגיגי
זרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה (ויהושע בן יהוצדק הכהן)	שלמה בן דוד מלך ישראל	האישיות המובילה
צורים וצידונים (ז)	צורים וגבלים (מלכים א ה, כ-כא, לב; דברי הימים ב, ט)	הנכרים המסייעים
כסף, מאכל ומשתה ושמן (ז)	חיטה ושמן (מלכים א ה, כה) וגם שעורים ויין (דברי הימים ב, ט, יד)	התשלום לבעלי מקצוע
אמצעי תחבורה ימיים דרך נמל יפו (ז)	אמצעי תחבורה ימיים דרך נמל יפו (דברי הימים ב ה, טו)	אופן שינוע החומרים

לדעת טלשיר (תשמ"ג, 136 הערה 33) וקוכמן (1994, 143) תיאור הנחת היסודות לבית המקדש בספר עזרא מבוסס על מספר מוטיבים וסטריאוטיפים השאולים מתיאורי הקמת המקדש הראשון. קוכמן משער שהמספר בחר לשוות לתיאור ההכנות והטקס אופי ספרותי ולא היסטורי. הערכה שונה הציג סגל (תש"ג, 85) המתייחס לדמיון הרב בין תיאור בניין שני המקדשים. להערכתו, דווקא מחבר ספר דברי הימים, בשרטטו את טקס חנוכת המקדש הראשון, הוא שהושפע מתיאור טקס ייסוד המקדש השני הכתוב בספר עזרא. לדבריו, מקורה של ההשפעה היא במגמה הכללית של מחבר ספר דברי הימים "לייחס לתקופת בית ראשון פרטים מהמצב שהיה קיים בבית שני". אחרים (אלוני, תש"ם, 35-39) טוענים, שמקורם של שני הטקסים אחד, מבלי לטעון להשפעת תיאור אחד על רעהו, אך יש שאינם מקבלים הצעה זו (דוגמת 1968, 371, Japhet).

נראית בעיני הסברה שלפיה הדמיון בין תיאורי הטקסים אינו רק תכסיס רטורי האמון על תיאוריהם ומכוון לקורא, אלא גם נועד להאיר את עולמם הפנימי של הדמויות בסיפור על טקס ייסוד המקדש השני. בדרך זו מבקש המספר להצביע על מגמותיהם של מייסדי המקדש השני. (על מגמות אלו ראו: זר-כבוד, תש"ט, עמ' 43; קויפמן, תשכ"ד, ח, 192) פורטן, תשל"ז, 8-10). לפי הצעה זו ניסו יוזמי מפעל בניין המקדש השני לשוות לטקס, המציג לראווה את מפעל הבנייה, צביון של הטקס מלא ההוד מימי שלמה. היתרון שבהסבר האחרון הוא בכך ששאלת הדמיון בין שני המקדשים לא צצה במפתיע בשלהי הסיפור באפיזודת בכי הזקנים; היא נוכחת באופן סמוי לאורך כל תיאור הטקס. ההשוואה שעורכים הזקנים בין המראה הנגלה לעיניהם למראה החקוק בזיכרונם אינו אלא תגובה מתפלמסת להצהרה הסמויה של יוזמי בניין המקדש השני שהוא תחליף הולם למקדש הראשון.

מוטיב השבתת השמחה בטקס ייסוד המקדש ותרומתו להבהרת העימות

הגדרת הבכי כתגובה המתפלמסת עם מגמתם של מייסדי המקדש השני מבהירה, שמנקודת מבטם של המארגנים הטקס לא הצליח למלא את ייעודו, שכן הוא השתבש. בכיים הרם של הזקנים עורר מהומה רבתי. להלן אבחן כיצד המוטיב של שיבוש טקס חגיגי, המשולב בסיפור, תורם לחידוד תפיסת העימות המתואר בו כעימות בין-דורי. לשם כך אקדים לבחון את השימוש שעשו מספרים במקרא במוטיב ספרותי זה.

• טקס הכרתו של אבימלך ושיבושו על-ידי יותם (שופטים ט)

לטקס שנערך על ידי בעלי שכם ובית מלוא להכתרת אבימלך בן גדעון "עם-אלון מִצְבָּ, אֲשֶׁר בְּשָׂקָם" (פסוק ו), הצטרף, כאורח לא-קרוא, יותם, השריד היחיד מטבח האחים שיזם אבימלך, ושיבש אותו. הוא נשא נאום מראש ההר המתנשא מעל לראשיהם של משתתפי טקס ההכתרה. נאום הכולל משל בדיוני ונמשל פוליטי-קונקרטי נוקב. תפקידו של הנאום מבחינה רטורית, היה כפול: גם מחאה נגד היחס המביש לבית גדעון וגם נבואה הצופה את אחרית שלטון אבימלך (Cundall & Morris, 128). בדברי יותם שולבה תוכחה על העבר וצפייה כלפי העתיד. מצד אחד הצביע יותם על כפיות הטובה של תומכי אבימלך כלפי מנהיגם לשעבר גדעון, שחרף את נפשו להצילם. באמצעות המשל האיר באור לעגני, את המסתמכים על אבימלך, כעל שליט הוגן שיושיעם; מצד שני, הוא חזה, בלשון מליצית, שבעתיד הקרוב הם ייפגעו קשות ממי שעתה הם מריעים לו בהתלהבות. בסיום הסיפור כונתה תחזית זו על ידי המספר כ'קללה' (פסוק נז).

• טקס המלכתו של שאול ושיבושו על-ידי בני הבליעל (שמואל א י)

המעמד השני בסיפורי המקרא שבו מצוי מוטיב ספרותי זה הוא טקס המלכת שאול. בטקס פומבי זה עלה שמו של צעיר אנונימי מבנימין בגורל, והוא זכה לתמיכת ההמונים, שהריעו לו בעידודו של שמואל הנביא עורך הטקס. הציבור נענה בהכרזה "יחי המלך" ובכך אישר את בחירתו, והפגין נאמנות למנהיג החדש באמצעות העלאת מנחה לפניו. למול קריאות התמיכה השמיעה קבוצת מיעוט אמירה מבטלת כלפי המלך הנבחר, והביעה פקפוק ביכולותיו הצבאיות ("מה יושיענו זה"); היא נמנעה מהעלאת מנחה למנהיג החדש. בתיאור זה לא מדובר באורח לא קרוא, הנבדל מראש מציבור המשתתפים בטקס המלכה, אלא בקבוצה מוגדרת בתוך הציבור המשתתף בטקס. זהו אקורד סיום צורם לטקס החגיגי, והחלטתו של המלך החדש שלא להשמיע את קולו ולא להגיב להתרסתם אף מעצימה אותו.

• טקס חנוכת המזבח בבית-אל של המלך ירבעם בן נבט ושיבושו על-ידי הנביא האנונימי מיהודה (מלכים א יג)

שיבוש טקס חגיגי ניתן למצוא בתיאור נבואתו של איש האלוהים לירבעם בן נבט מלך ישראל (מלכים א יב, כה-יג, לב). על פי המסופר, הועמד ירבעם בן נבט בראש הממלכה שהקימו השבטים, לאחר שפרקו מעליהם את עול שלטון בית דוד בימי רחבעם בן שלמה. באחת מפעולותיו הראשונות בתחום הדתי-פולחני החליט ירבעם לייסד חג חדש בחודש

השמיני. מוקד החגיגות היה בעיר בית אל, שסימנה את גבולה הדרומי של הממלכה. בסיפור מתואר כיצד בעיצומו של הטקס הפולחני, כאשר המלך ירבעם עצמו ניגש להקריב קרבן על המזבח שהוקם בבית אל, הופיע אורח לא-קרוא, נביא מן הממלכה היריבה, יהודה, והוא נשא דבריו בפומבי:

מזבח מזבח כה אמר ה' הנה בן לבית-דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות המקטרים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך ונתן ביום ההוא מופת לאמר זה המופת אשר דבר ה' הנה המזבח נקרע ונשפך הדשן אשר עליו" (מלכים א, יג, ב-ג).

בשלב זה תואר ניסיונו של ירבעם למנוע מהנביא מלחולל את המופת, והוא פקד על אנשיו ללכוד את הנביא ולהשבית את פעילותו. אך ידו כמו קפאה ונותרה חסרת-תנועה: "ותיבש ידו ולא יכל להשיבה אליו" (שם, ד). בו בזמן התרחש המופת הנבואי: "והמזבח נקרע וישפך הדשן מן המזבח אשר נתן איש האלהים בדבר ה'" (שם, ה). עשיית המופתים והצפייה הרעה לעתיד ולגורלו של המזבח, המשמש את הפולחן החדש, נראים כמרכיבים סיפוריים הדומים להטלת קללה מאגית. אולם למרות השימוש שנעשה במוטיב זה בתיאור טקס ייסוד המקדש, הוא עוצב בצורה ייחודית. עמידה על דרך עיצובו הספרותי תוביל לחשיפת המסר שבו.

המגמות בתיאור הטקס המשתבש ומשמעותן להבנת העימות הבין-דורי

השוואת סיפור מעמד ייסוד המקדש השני וערכוב השמחה בו עם שלושת הסיפורים שסקרתי מחדדת נקודות אחדות:

א. אופי המחלוקת המתגלעת בטקסים שחגיגתם מופרת: גם המעמד הטקסי והחגיגי המתואר בספר עזרא הוא מעמד שיזמו מנהיגי הציבור, זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יוצדק, שעומדים בראשו (על פי עזרא ג, ח). ההסתייגות של קבוצת אנשים ממראה המקדש הנבנה עשויה להתפרש כביקורת על מנהיגותם של זרובבל ויהושע. אולם המספר מבקש להסיט את הביקורת מן הדמויות המנהיגות, לטשטש את היבטיה הפוליטיים ולהבליט בה היבטים חברתיים. משום כך הוא עומד על הבדלי הגיל בין שתי הקבוצות החלוקות ביחסם לטקס. המספר גם מבליט את העובדה שבקרב הקבוצה המסתייגת מייסוד המקדש היו גם גורמים הנמנים על הנהגת הקהילה.

ב. עמדתו השיפוטית של המספר: בשלושת המעמדים המתוארים, הקשורים במלכים חדשים, המספר הוא "מספר מתערב", המציג את עמדתו השיפוטית בפולמוס שבין שני הצדדים.

בסיפור הראשון השיפוט מרומז. כפי שהראה עסיס (2006, 121), הצגתו של יותם מורכבת באופן גלוי נראה יותר כמי שמתכסה במעטה של אובייקטיביות בדיונו במעשה התמיכה הפוליטית של בעלי שכם באבימלך. אך במבט נוסף ניכר, כי המספר מעצב את דמותו ואת דרך פעילותו כנביא מוכיח בשער, המטיף למען הצדק ומוכן לסכן את נפשו לשם כך. לעומתו מוצגים אבימלך, שכירי חרבו ובעלי בריתו הפוליטית במלוא שיפלותם המוסרית.

בסיפור השני ההערכה השיפוטית של המספר גלויה. קבוצת המתנגדים מכונה "בני בליעל", כינוי המסגיר את יחסו השלילי כלפי סיעת האופוזיציה. המספר נוטה לטובת הצד המבוקר,

שאל ותומכיו הרבים, ומסתייג מהצד המבקר. דומה שגם התמציתיות הבלתי מנומקת שבה מעוצבים דברי הביקורת של המתנגדים חושפת את יחסו השלילי של המספר כלפיהם. בסיפור השלישי מופגנת ביקורת נבואית כלפי ירבעם בן נבט מלך ישראל הראשון ותומכיו מראשית דרכו. תאריך החג שייסד ירבעם מכונה בביקורתיות "בְּחֶמְשָׁה עֶשֶׂר יוֹם בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁמִינִי--בְּחֹדֶשׁ, אֲשֶׁר-בְּדָא מְלָכוֹ" (מלכים א יב, לב). המניעים העומדים ביסוד המהלך דתי רדיקלי זה מוצגים בסיפור כמניעים הנובעים מאינטרסים פוליטיים אישיים ותו לא. ירבעם אף מוצג כמי שנכון להפעיל כוח כנגד הנביא שהפר את חגיגות הטקס הפולחני. גם משתתפי הטקס האחרים זוכים לאפיון שלילי עקיף. לכוהני הפולחן, הפעילים בטקס זה, צפוי, על פי הנבואה, סוף מר במיוחד. כנגדם מכונה הנביא "איש האלהים", כינוי המקנה לו הילה של קדושה ויוקרה ציבורית.

למול זאת דרכו של המספר בסיפור טקס הנחת יסודות המקדש שונה. הוא נמנע מכל שיפוט באפיון שתי הסיעות החלוקות ביחסם למפעל ייסוד המקדש. העדר יחס שלילי, גלוי או מרומז, לקבוצת המיעוט שמשביתה את שמחת הרוב, מורה, להערכתו, שהלך רוחם של שתי הקבוצות ויחסם לבניין המקדש היה מובן לו. הוא מכיר בכך שעבור הדור הצעיר ייסוד המקדש עשוי לעורר התלהבות על חידוש מפעל חשוב שפסק. אך מנגד, מבין ללב הדור הוותיק, הרואה בניסיון לשווק את המקדש השני הדל, הצפוי לקום כמקדש שלמה המתחדש, מניפולציה רגשית.

ג. **העיצוב הספרותי של ה'קול' המסתייג מהטקס:** המספרים בסיפור טקס המלכת אבימלך ובסיפור החג בבית-אל הציגו בהרחבה את עמדתם של המסתייגים מהטקסים הנחוגים. בטקס המלכת שאול הוצגה, באופן מצומצם, עמדת המסתייגים מבחירתו. בכל זאת זכתה עמדה זו לניסוח מילולי, המבהיר את התחום שבו רואים המתנגדים את חסרונו של הנבחר. הם פקפקו ביכולתו להנהיג את העם נוכח האתגרים הביטחוניים המזומנים לו ולהובילו לניצחון. לעומת העיצוב המילולי של העמדה המסויגת מהטקס, בשלושת הסיפורים הראשונים עוצבה הסתייגותם של הזקנים בטקס ייסוד המקדש השני באמצעות כבי רם חסר מילים. ונעדר מסר מילולי, דבר המותיר את ההתנגדות כבלתי מוגדרת וכלא אפקטיבית.

סיכום

חורגין (תש"י, 14–15) עמד על ההבדל שבין קולות הבכי מצד הזקנים בתיאור תחילת הבניין לבין המשתמע מהמשך ספר עזרא (ו, טז), בתיאור הפולחן שהתקיים בבניין לאחר גמר בניינו. בתיאור האחרון מוצג הלך-הרוח של הסובבים כשמח. ניתן היה לטעון כי קולות הבכי, שביטאו אכזבה וחוסר אמון במפעל הקמת המקדש, נדמו לנוכח ההצלחה להשיב את הפולחן על כנו. חורגין סבור שהתיאור הבא בפרק ו קצר וכללי, ואינו מצביע על שינוי בדעתם של המסתייגים מבניין המקדש. לטענתו, "אלה, שבכו ביסוד הבית, לא שמחו הרבה בגמר בנינו". ואולי העובדה שקולות הבוכים עלו מפי הזקנים, הדור העומד בשלב חייו האחרון, מובילה בהכרח לכך שבדרך הטבע בחלוף השנים התמעטו קולות הבוכים וגבר קולם של הצעירים הצוהלים.

מקורות

- אופנהיימר, ב' (תשכ"א). **חזונות זכריה: מן הנבואה לאפוקליפטיקה**. ירושלים: החברה לחקר המקרא. אלוני, י' (תשמ"מ). "עליית זרובבל ויחסייה עם השומרונים", **שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום**, ד, 61–27.
- בן שם, י' (תשל"ו). **מחקרים במקרא**, תל אביב: החברה לחקר המקרא בישראל.
- בראנד, י' (תשכ"ח). קווים לתולדות היהודים בתקופת הבית השני בראשיתה. בתוך ח' גבריהו (עורך), **ספר זר-כבוד** (עמ' 82–11). ירושלים: החברה לחקר המקרא בישראל, קרית ספר.
- גרינץ, י"מ (תשל"ט). **מחקרים במקרא**, ירושלים: מרכוס.
- זר-כבוד, מ' (תשכ"ד). הרשיונות של מלכי פרס וערכם להתפתחות מדינת יהודה, בתוך א' וייזר וב"צ לוריא (עורכים), **ספר קורנגרין: מאמרים בחקר התנ"ך** (עמ' 158–140): תל אביב: החברה לחקר המקרא בישראל.
- זר-כבוד מ' (תש"ט). **ספרי עזרא ונחמיה**, ירושלים: ראובן מס.
- חורגין, פ' (תש"י). **מחקרים בתקופת בית שני**. ניו יורק: חורב.
- טלשיר, צ' (תשמ"ג). תיאור ייסודו של הבית השני בגלגוליו. בתוך י' זקוביץ וא' רופא (עורכים), **ספר יצחק אריה זליגמן: מאמרים במקרא ובעולם העתיק**, ב, (עמ' 349–359), ירושלים: רובינשטיין.
- יפת, ש' (תשס"ט). המאבק על הזהות בתקופת שיבת ציון. **מדעי היהדות** 46, 3–14.
- כהן, ח' (תשס"ט). המהפכה הרוחנית של עזרא הסופר ובני דורו: עיון ספרותי-תיאולוגי בעזרא ג ובנחמיה ח. **בית מקרא**, נה, 83–96.
- כשר ר' (תשע"א). חגי ויחזקאל: אפוקליפטיסיזם, מעמד האלוהים ומה שביניהם, **עיוני מקרא ופרשנות** י, 361–383.
- ליור, י' (תשל"ב). **חקרי מקרא ומגילות מדבר יהודה**, ירושלים: מוסד ביאליק.
- סגל, מ"צ (תש"ג). ספרי עזרא ונחמיה, **תרביץ**, יד, 81–103.
- עסיס א' (2006). **למען עמו למען עצמו: סיפורם של שלושה מנהיגים בספר שופטים**, תל אביב: פולק, פ' (1987). העיצוב האמנותי בספרי עזרא – נחמיה: המשכיות וחדושי, **שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום**, ט, 127–143.
- פורטן ב' (תשל"ז). שיבת ציון בחזון ובמציאות, **קתדרה**, 4, עמ' 4–12.
- קויפמן, י' (תשכ"ד). **תולדות האמונה הישראלית**. ירושלים: מוסד ביאליק ודביר.
- קוכמן, מ' (1994). דניאל עזרא ונחמיה. בתוך מ' הלצר ומ' קוכמן (עורכים), **עולם התנ"ך**. תל אביב: דוידזון-עתי.
- שפירא, י' (תשנ"ו). **חברה בשבי הפוליטיקאים**, תל אביב: ספרית הפועלים.
- תדמור ח' (1984). **ימי שיבת ציון**. בתוך י' אפעל (עורך), **ההיסטוריה של ארץ ישראל**, ב: ישראל ויהודה בתקופת המקרא (251–283). ירושלים: כתר.
- Batten, L.W. (1980). *The Books of Ezra and Nehemiah*, Edinburgh and London: T&T& C.
- Cundall, A.E. & L. Morris, L. (1968). *Jugdes and Ruth*, Leichester.
- Japhet, S., (1968). The Supposed Common *Authorship* of Chronicles and Ezra-Nehemia Investigated Anew. *VT* 18, 330–371.
- Smith, R.L. (1984). *Micha-Malachi: Word Biblical Commentary*. Waco, TE: Word Books Publisher.